

ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ Л. БУЛАХОВСКОГО

На межі тисячоліть в Україні активізувалися різні напрями лінгводидактичних досліджень, що пов'язано із розширенням сфери використання мови як засобу пізнання й засобу комунікації. Зважаючи на це, вивчення всіх мовних явищ підпорядковується поглибленню знання рідної мови, ефективному користуванню нею, досягненню результатів спілкування, що й складає завдання лінгводидактики. Науковці окреслюють лінгводидактику як функціональну частину методики, «в якій досліджуються закономірності засвоєння мови, розв'язуються питання змісту курсу на основі лінгвістичних досліджень, вивчаються труднощі засвоєння мовного матеріалу та їх причини, визначаються принципи і методи навчання, шляхи і засоби формування комунікативної компетенції» [9: 7]. Українська лінгводидактика – наука, що досліджує зміст, форми, принципи, способи і засоби навчання української мови як рідної та як державної [8: 123]. Українська лінгводидактика започаткована нещодавно, однак мистецтво навчання мов в Україні має глибокі й багаті традиції, які варто вивчати й сьогодні. Значною мірою ці традиції пов'язані з Харківською філологічною школою [ХФШ] – першою науковою лінгвістичною школою в Російській імперії – та її представниками [І Срезневський, О. Потебня, М. Сумцов, Д. Овсянко-Куликовський, О. Горнфельд, В. Харциєв, Б. Лезін, Т. Райнов та ін.]. Її натхненник О. Потебня, учені ХФШ зосереджували увагу на проблемі походження українського народу та його мови, визначенні вихідних рис української мови, її взаємодії зі спорідненими мовами. На початку ХХ ст. активізовано практичний аспект мовознавчих досліджень, реалізований у працях Л. Булаховського, О. Курило, О. Синявського, М. Сулими, О. Фінкеля та ін.

Леонід Арсенійович Булаховський – український і російський мовознавець, учений-славист, педагог, видатний представник Харківської філологічної школи ХХ ст. Багатогранну лінгвістичну й науково-методичну спадщину вченого досліджують науковці: Л. Березовська, Й. Багмут, Л. Дядюшка, М. Карпенко, Л. Король, Л. Лисиченко, Т. Лисиченко, К. Лісковацька, Т. Лукінова, Г. Мацюк, Ю. Митникова, Т. Путій, Т. Фролова, Л. Черкун, В. Ярмач та ін. Мовознавці відзначають, що саме «Харківська лінгвістична школа, вплив О.О. Шахматова виховали Л. Булаховського як лінгвіста-слависта широкого профілю» [2: 6].

Життєвий шлях, науково-педагогічна діяльність ученого пов'язані з Харковом, з Харківським університетом, історико-філологічний факультет якого на початку ХХ ст. «являв собою один із передових і найсильніших університетських лінгвістичних центрів Росії, здатних дати широку лінгвістичну освіту» [2: 5]. Після закінчення університету Л. Булаховський набуває педагогічного досвіду спочатку в гімназії, а згодом – на посаді приват-доцента Харківського університету. З великою теплотою і сердечністю згадують свого Вчителя його не менш видатні учні, що є свідченням педагогічної зрілості й викладацької майстерності Л. Булаховського. Академік І. Білодід визначає такі риси Булаховського-педагога, як натхнення й самовідданість: «Л. Булаховський працює у Харкові викладачем робітфаку, різних курсів, в Університеті, з натхненням навчаючи мови і літератури молодих робітників..., які з величезною пристрасстю і завзяттям почали оволодівати наукою. ... Мовознавчій науці й викладацькій діяльності Л.А. Булаховський присвятив

майже 50 років життя, розробляючи наукові проблеми в різних галузях мовознавства і виховуючи молоді кадри» [1: 4].

Т. Лукінова відзначає високі духовні якості вченого: «Для мене Л.А. Булаховський був не тільки директором установи, у якій я працювала й працюю. Він мій учитель і в Київському університеті, де викладав історію чеської мови (знайомлячи з азами порівняльно-історичного вивчення мовних фактів), керував усіма моїми курсовими роботами й дипломним дослідженням – тобто визначав, по суті, моє студентське життя й входження в науку. Л.А. Булаховський був дуже добрим і уважним учителем, його похвала надихала й стимулювала на подальшу роботу ...Один із небагатьох учених старого гарту, професор з дореволюційним стажем, чудом уцілілий у роки репресій, Л.А. Булаховський відіграв велику роль у розвитку вітчизняного мовознавства і в піднесенні грамотності, мовної культури в Україні. За його підручниками й посібниками вчилися кілька поколінь студентів вищих навчальних закладів, що потім стали вчителями української й російської мов. Як найавторитетніший учений України, він протягом багатьох років визначав напрями досліджень з мовознавства, теми багатьох кандидатських і докторських дисертацій. Він є автором проекту «Українського правопису», затвердженого в 1946 р.» [6: 57-58].

Як слушно зауважують учені, «У той час, коли жив і працював Л. А. Булаховський, методиці викладання мов не приділялася належна увага, вона була лише ділянкою поверхових узагальнень досвіду середньої школи, не кажучи вже про те, що теорія цієї науки була мало розробленою й потребувала вдосконалення, в тому числі й в експериментальному плані» [10: 241], однак напрацювання мовознавця в цій сфері заклали міцну основу для створення української лінгводидактики як науки.

У праці «Значення мовознавства» Л.А. Булаховський обґрунтовує необхідність методики викладання як окремої науки: «Мовознавство не належить до тих наук, практична користь яких всім зрозуміла і зовсім або майже зовсім не потребує доказів. ...Практичне значення науки про мову не потребує докладного обґрунтування насамперед щодо основної її мети – служити широкому виявленню фактів окремих мов, що, як усім відомо, відіграють величезну культурну роль у житті народів, – їх систематизації, врегулюванню, застосуванню, потрібному виплеканню відповідно до найрізноманітніших проблем життя. Стихійне користування навіть рідною мовою не може забезпечити народам ні належної точності, ні великої гнучкості мови, яку їм доводиться вживати на різних ділянках їхньої діяльності та спілкування... Ще більше, звичайно, потрібна допомога організованої науки для засвоєння чужих мов, опанування якими вимагає витонченого інтелектуального інструменту саме наукового характеру» [6: 5-6].

Учений обґрунтовує необхідність виокремлення як окремої ділянки мовознавства методики викладання мов, оскільки вона «практично довго була в нашій школі ділянкою поверхових узагальнень досвіду елементарної школи (початкової і середньої) із зовсім мало і неглибоко розробленою теорією, з дуже мало застосовуваним експериментом... Із спеціальних галузей роботи над методикою викладання мови годиться зазначити, крім питань, звичайно панівних серед відповідної продукції, – питань, що стосуються найдосконалішого та найлегшого опанування рідною мовою в початковій і середній школі, – коло питань, скерованих на засвоєння чужих мов» [5: 91].

Початок науково-практичної діяльності вченого припадає на 20-ті роки. У цей період розпочався інтенсивний розвиток української літературної мови в нових умовах: засновано «Інститут української наукової мови» Всеукраїнської академії наук (1921), який спочатку було зосереджено у Харкові, створено кафедри української та інших мов у вищих навчальних закладах,

що сприяло активізації мовознавчих досліджень. У 20 – 30-ті рр. Л. Булаховський багато уваги приділяв проблемам методики викладання російської та української мов у середній школі й вищих начальних закладах. Велика за обсягом науково-педагогічна спадщина вченого харківського періоду: статті, лекції, програми, методичні розробки: «Грамматика в новій школі» (1926), «Кілька уваг до програми рідної мови для 2-го концентру шкіл соцвиху» (1926), «Лінгвістика на факультеті профосу ІНО» (1926), «Методичні уваги для учителя старшого концентру трудшколи» (1927, у співавторстві з О. Білецьким), «Наголос. Лекція X для вчителів старшого концентру трудшколи. V, VI, VII роки навчання» (1927, у співавторстві з О. Білецьким). Ці праці, в основному, присвячені майстерності вчителя, питанням розвитку мови дітей. Учений брав участь у написанні підручників для середньої й вищої школи, для системи заочного навчання учителів: «Українська мова. Підручник для старшого концентру трудових шкіл» (1927).

Свого часу був відомий підручник Л. Булаховського з української мови для трудових шкіл. V, VI, VII роки навчання (у співавторстві з О.І. Білецьким та іншими авторами; вийшов двома виданнями – в 1927 і 1928 рр.). Деякі підручники виходили за редакцією Л.А. Булаховського: Підвищений курс української мови. Лекції. – Х., 1929; Загальний курс української мови. Лекції. – Х., 1929–1930; Курс української мови для службовців. Лекції. – Х., 1930 – та ін. Учений виступав також рецензентом праць відомих дослідників і викладачів: Йогансен М. Украинский язык. – К., 1923 // Шлях освіти, 1923. – № 11–12; Синявський О. Короткий нарис української мови. – Х., 1918 // Шлях освіти, 1923. – № 6; Наконечний М. Українська мова. Програма-конспект. – Х., 1928 // Шлях освіти, 1928. – № 11.

Заслугують на увагу видані за редакцією і участю Л. Булаховського «Підвищений курс української мови» (1931), «Загальний курс української мови» (1929-1930), та ін., які поряд із працею О. Синявського «Норми української літературної мови» (1936) створили на той час ґрунтовну основу університетської освіти для викладачів української мови і мовознавчої славістики.

Наукова концепція Л. Булаховського щодо методики навчання мови, викладання мовних дисциплін обумовлювалася його розумінням літературної мови як високого історично-культурного надбання, важливого чинника розвитку культурно-освітнього життя суспільства. Учений вважав, що середовище не завжди може бути для учня школи джерелом оволодіння досконалою літературною мовою. Володіти літературною мовою повинна навчити школа і навчити добре, що школа не може випускати у світ своїх вихованців беззбройними щодо володіння мовою.

Мовознавець не визнавав формального заучування граматичних правил. Головне при вивченні граматики полягає в тому, підкреслював він, щоб розкрити зміст, функцію граматичного правила в мовному акті, в процесі мовлення і потребу в його знанні. Л. Булаховський надавав великого значення методичній організації різного характеру вправ у постановці мовної практики – усної і писемної (для орфоєпії, виразного читання, збагачення словника, словозміни і слововживання, побудови фрази та ін.). Для цих вправ слід добирати цікавий матеріал, а це значить, що вчитель повинен знати кращі зразки слова, вміти майстерно дібрати із писемних і усних джерел такі зразки, які «гнали б» і самі вносили певне граматичне правило в свідомість і душу учня (звичайно, це не зменшує ваги вивчення правил з підручника).

Цікавими є погляди вченого щодо паралельного вивчення мов у ситуації двомовності, висловлені у статті «Порівняльне вивчення української і російської мов» (1924), підручнику «Учебник русского языка для школы с украинским языком преподавания» (1930). Мовознавець рекомендував вивчати нерідну російську мову на рівні теоретичних узагальнень, а не дублювання

початкового курсу російської мови для учнів російських шкіл [4]. Л. Буламовський стверджував, що перехід з однієї мови на іншу має кілька наслідків, найістотнішим з яких є пристосування елементів однієї лінгвістичної системи до іншої. На думку дослідника, для успішного вивчення споріднених мов необхідно не тільки враховувати специфіку кожного з них, але й не забувати про головний принцип, який полягає у тому, що засвоєння системи близькоспорідненої мови базується на системі рідної мови, оскільки в умовах двомовності у свідомості постійно відбувається подвійна робота – порівняння й віднаходження відмінностей. Так, паралельне вивчення російської та української орфографії вимагає обов'язкового використання прийомів зіставлення при збігу правил і прийомів протиставлення при оволодінні орфографічними нормами, які частково або повністю відрізняються. Л. Булаховський стверджує, що необхідно уникати хибних асоціацій, а кращий спосіб для цього – акцент на відмінностях, наприклад: укр. береш, несеш – рос. берёшь, несёшь; рос. утерян, купленный – укр. загублений, куплений [3].

Мовознавець вважав, що, працюючи над лексикою, варто порівнювати матеріал двох мов. Л. Булаховський звертає увагу на доцільність виконання вправ на переклад, які сприяють виробленню умінь та навичок використовувати мовне багатство, уникаючи копіювання при механічному перекладі. Вивчаючи морфологію, варто, на думку вченого, акцентувати увагу на тих особливостях, які зумовлені впливом граматичної аналогії, де розбіжності не є наслідком фонетичних відмінностей. Місце і значення інтерференції і транспозиції при вивченні двох мов залежать не лише від співвідношення систем рідної та досліджуваної мов, а й від рівня знання рідної мови.

Упродовж усієї своєї наукової і науково-педагогічної діяльності академік Л. Буламовський акцентував увагу на проблемах методики викладання російської та української мов у середній школі й вищих начальних закладах. Погляди вченого щодо методики як окремої науки та методики вивчення мов сприяли розвитку цієї галузі мовознавства. Актуальною є концепція викладання мовних дисциплін, що ґрунтується на засвоєнні літературної мови. Науково-практичне значення має компаративний підхід до вивчення мов у ситуації двомовності.

Бібліографія:

1. Білодід І. К. Наукова діяльність Л. А. Булаховського // Леонід Арсенійович Булаховський (До 70-річчя з дня народження і 50-річчя наукової і науково-педагогічної діяльності) – К., 1958. – С. 3-13.
2. Білодід І.К., Лукінова Т.Б. Леонід Арсенійович Булаховський / Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. Серія друга. Вибрані праці: В 5-ти т. Т.1. Загальне мовознавство. – К., 1975. – С. 5-25.
3. Булаховский Л. Учебник русского языка для школы с украинским языком преподавания. Учебник для трудовой школы. Второй концентр. V год обучения / Л. Булаховский, А. Феоктистов, А. Финкель. – Х., 1930.
4. Булаховський Л. А. Порівняльне вивчення української і російської мов // Шлях освіти. – 1924. – № 11-12. – С. 74-85.
5. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. Серія друга. Вибрані праці: В 5-ти т. – Т. 1. Загальне мовознавство. – К., 1975.

6. Булаховський Л. А. Значення мовознавства. – К., 1962.
7. Лукінова Т.Б. Так це було... (Інститут мовознавства в повоєнні роки й пізніше) // Мовознавство, 2010, № 4-5. – С. 56-65.
8. Пентиліук М. Розвиток української лінгводидактики в контексті державного стандарту базової і повної освіти в Україні / Вісник Львів. ун-ту. – Серія філол, 2010. – Вип. 50. С.123-130.
9. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / За ред. І. М. Пентиліук. К., 2009.
10. Ярмак В. І. Питання методики викладання мови та теорії перекладу в науковій спадщині академіка Л.А. Булаховського у контексті актуальних проблем сьогодення // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. 2009. Випуск 10. – С. 239-249.